

Jordbrukets rådgivning förr, nu och i framtiden

ERIK MÅNSSON

F.d. lantbruksdirektör, Linköping

HISTORIK

Insatser i förbättringsyrfte

Jordbrukslitteraturen från 1800-talets början ger vid handen, att det var mot tre områden, som uppmärksamheten riktades:

1. Skapandet av ändamålsenligare brukningsenheter.
2. Förbättrad metodik inom växtodling och husdjurskötsel.
3. Nyodling.

Förverkligandet av dessa angelägenheter kunde inte ske med mindre än att länsorgan skapades. Det är också nu – i början av 1800-talet – som praktiskt taget samtliga hushållnings-sällskap tillkommer.

I ett frågeformulär till sällskapen 1815 ställde lantbruksakademien frågan om »framgång- en av enskiften, deras hinder eller svårigheter samt hittills visad verkan på odling och välmåga». I Östergötland gick frågan vidare till de nybildade hushållningssällskapen. De inkomna svaren var inte särskilt uppmuntrande. Dals hushållningssällskap – i den bördigaste delen av östgötaslätten – rapporterade att endast ett enskifte utförts. Det dåliga resultatet motiverades med: »I var by finns intet annat hinder mot enskifte än folkets vilja och brist på upplysning.» Gillet i Ydre härad meddelade helt lakoniskt: »Rörer ej denna orten.»

Brist på upplysning torde också kunna tillskrivas det alltjämt florerande svedjebruket och det utbredda sädesbruket.

Mycket talar emellertid för att sädesbrukets dominans höll på att brytas vid sekelskiftet. Växelbrukets fördelar hade genom praktisk handling dokumenterats av ett flertal före- gångsmän på slätten. Men kunskap härom behövde föras ut i vidare kretsar. Att nyodling var ett skötebarn för sällskapen är inte ägnat väcka uppmärksamhet. Den växande befolkningen krävde både arbete och livsmedel. Det var den tid, då »Finland skulle inom Sveriges gräns erövrats åter».

Upplysning och rådgivning sällskapens primäruppgifter

Behovet av upplysning framstod sålunda klart. Att sprida sådan blev också hushållnings- sällskapens främsta uppgift. På skilda vägar sökte man framföra sitt budskap till den jordbrukande befolkningen: genom odlingspremier, upplysningsskrifter i växtodling och djurskötsel, modeller av redskap samt längre fram genom utställningar och lantbruksmö- ten. Varje sällskap gick fram efter de linjer som respektive förvaltningsutskott bedömde bäst svara mot behovet.

Brist på medel

Redan i initialskedet avtecknade sig den knapphet på medel för verksamhetsutövningen, som skulle följa sällskapen framöver. Följderna härav slog olika hårt alltefter sällskapens tillgångar på egna medel. Av tillgängliga handlingar att döma syns de tidigast tillkomna sällskapen ha tillförsäkrats statliga bidrag. I januari 1814 påtalade nämligen hushållnings- sällskapet i Östergötland i en framställning till Kungl Maj:t »nödvändigheten av ett högre understöd, än det sällskapets medlemmar kunde åstadkomma» och anhöll under åberopan-

de av »vad som i Nåder blivit förunnat åtskilliga andra Hushållnings-Sällskaper om någon summa penningar». Samtidigt hemställdes om »postfrihet till lättnad för Sällskapets vidlöftiga Correspondence». Detta senare »täcktes det Kungl Maj:t i nåder genast bifalla till ett belopp av 10 riksdaler per år», men på bidrag till verksamheten fick man vänta till den 3 februari 1816.

Effektuerande av upplysningsverksamheten

På skilda sätt sökte hushållningssällskapen föra ut upplysning och rådgivning till jordbrukarna. Allmänt synes ha varit skriftliga meddelanden, offentliga tillkännagivanden i dagspressen, föredrag i hushållningssällskapens sekreterare m. m. Först i mitten på 1800-talet började sällskapen knyta till sig personer med fackutbildning för att vidareföra de rön, som inhemsk och utländsk forskning kunde ställa till förfogande.

Vilka fackområden som företrädde på detta sätt, tidpunkten för tillsättandet av tjänster och snabbheten i genomförandet av denna »personliga» rådgivningsform varierade starkt från län till län. Utvecklingen i Östergötland visar hur det kunde vara i ett mellansvenskt län fram till sekelskiftet 1900.

År 1856 anställdes en s. k. länsagronom med torrläggingsplanering som huvudsakligt arbetsområde. Det ger ett klart belägg för den betydelse sällskapet fäste vid åkerns dränering. Sedan följde slag i slag mellan 1859 och 1895: täckdikningsförman, biskötare, torvkonsulent, trädgårdskonsulent, länsmaskinist, mejerikonsulent, länsmejerist, fiskerinstruktör, slöjdinspektör, mejeri- tillika husdjurskonsulent och fiskerikonsulent.

I samarbete med länsstyrelsen engagerade sig sällskapet 1840–1860 också i skogshushållningen. Sistnämnda år anställdes en »forstman», som kostnadsfritt skulle gå jordbrukarna till handa med råd och upplysning i skogshushållning. Senare knöts skogsplantörer till sällskapet och 1877 en skogsingenjör på deltid. Skogsinspektör på heltid anställdes 1895. Denna skogsorganisation levde kvar till 1904, då skogsvårdsstyrelserna tillkom.

Nu betyder inte detta, att tiden före anställning av särskilda befattningshavare uteslutande upptogs av skriftlig rådgivning. Sällskapet utövade åtskilliga aktiviteter vid sidan därom. Här må endast nämnas importen och vidareförmedlingen till jordbrukarna av avelsdjur.

Svårigheten att uppnå önskvärd kontakt med jordbrukarna var uppenbar. En väg, som allmänt synes ha tillämpats, var via lantbruksmöten, vilka mera allmänt synes ha tillkommit i slutet av 1830-talet. Mötena fortsatte några år framåt men lockade ingen större publik. Främsta orsaken härtill synes ha varit svårigheter att resa till mötesplatsen. Men därtill framfördes ofta att vid dessa möten »tillställda av och för Herremännen föga eller intet för den mindre bonden vore att hämta». Något bättre blev det väl då man i syfte »att liksom uppsöka bonden uti dess egen bygd», förlade mötena till hushållningssällskapen.

Tiden 1900–1939

I början av 1900-talet blev det allmänt, att sällskapen anställde jordbruks- och husdjurskonsulenter. Intressant är att i ett så framstående jordbrukslän som Östergötland den första befattningen som jordbrukskonsulent tillkom först 1904. I fortsättningen blev det flera specialister både på jordbruks- och husdjursidan och därutöver ett antal andra befattningshavare, från 1900 till omorganisationen 1967:

bikonsulent, hästkonsulent, byggnadskonsulent, jordbrukskonsulent, vandringsrättare, täckdikningskonsulent, veterinär vid veterinäravdelningen, hemkonsulent, mejerikonsulent, husdjurskonsulent (särskild befattning), beteskonsulent, maskininstruktör och ekonomikonsulent.

Även om inte samtliga hushållningssällskap i landet i allt följde samma mönster, så var det första årtiondet av 1900-talet den period, då grunden för den framtida rådgivningen lades.

Skilda former av rådgivning

I sällskapens årsberättelser behandlas rådgivningen under flera beteckningar. I vissa fall är benämningen av kollektiv karaktär och innefattar rådgivning i alla dess former: muntlig och skriftlig, individuell och i grupp, den senare rubricerad som kursverksamhet. I andra fall skiljes strikt mellan rådgivning och kursverksamhet. Av den senare redovisas under årens lopp ett flertal typer, dels med hänsyn till ämnesområde och dels med avseende på själva genomförandet – längre eller kortare kurser, teoretiska eller praktiska osv. Ofta uppges kurserna i överensstämmelse med lantbruksstyrelsens anvisningar.

En närmare granskning ger närmast vid handen, att med rådgivning avsågs en individuell, icke planlagd verksamhet av korttidskaraktär, ofta utövad genom besök av rådgivaren på platsen.

Kursverksamheten – senare också benämnd grupprådgivning – var däremot i förväg planlagd. Till sin natur hade den längre eller kortare tidsmässig utsträckning. Båda typerna kunde vara slutna eller öppna: innebärande skyldighet till anmälan om deltagande respektive uppslutning utan anmälan därom. Ända fram till 1967 för hushållningssällskapen och även därefter för lantbruksnämnderna har grupprådgivningen i offentligt sammanhang redovisats under benämningen kursverksamhet. Denna beteckning används i fortsättning- en vid redogörelse för grupprådgivningens uppsplutning på skilda ämnesavsnitt.

Förutom individuell rådgivning och grupprådgivning – kursverksamhet – förekommer numera en ganska omfattande massrådgivning via fackpress, radio och TV. Denna rådgivningsform kommer inte att här behandlas.

Kursverksamheten tar form. Prioritering av det mindre jordbruket

Rådgivningen i initialskedet var till långt övervägande del av uppsökande karaktär. Sällskapen strävade efter att föra ut kunskap om jordbruket till dess utövare. Trots detta kunde ibland initiativ komma från det praktiska jordbruket. Sålunda hemställdes i en motion 1903 till hushållningssällskapet i Östergötland, att 500 kr måtte anvisas till en lärokurs för jordbrukare vid Lunnevals folkhögskola. Det blev avslag, men motionen återkom följande år och vann då bifall. En kurs för 22 jordbrukare genomfördes 13–27 oktober 1905.

Större bredd på kursverksamheten i landet blev det först, då staten gick in med ekonomiskt stöd. I Svensk författningssamling den 5 november 1905 meddelades bestämmelser om 12 dagars kurser för personer som under minst 2 år deltagit i praktiskt jordbruksarbete. Företråde gavs åt ägare eller brukare av jordbruk, vars åkerareal inte översteg 25 ha. Kurserna skulle förläggas till statsunderstödd lantmannaskola och (i aktuella fall) vara öppna för minst 5 deltagare från annan ort inom hushållningssällskapets område, än där skolan var belägen. Sådana elever skulle fritt erhålla kost och logi. Kurserna gick under namnet småbrukarekurser. Efter några år utbyttes denna benämning mot »kurser för i mindre jordbruk deltagande män och kvinnor».

Förkortning av kurstiden

Trots att uppslutningen till kurserna för i mindre jordbruk deltagande män och kvinnor var relativt god – i Östergötland under de första 10 åren i medeltal 80 deltagare per kurs och över 120 vid speciella kvinnodagar – syns kurslängden ganska snart ha verkat dämpande på intresset. Redan år 1913 var av 11 kurser endast 3 heldagarskurser, resten var s. k. eftermiddagskurser. År 1916 var samtliga 12 kurser förlagda till eftermiddagarna. Kursför-

men fortsatte under samma rubricering även om dess längd avkortades till i slutskedet 2 dagar. Sista året den redovisades i östgötasällskapets historia var 1939.

Kurserna var inställda på allmän jordbruksdrift

Kurserna för i jordbruket deltagande män och kvinnor var av allmän karaktär. De innefattade inte endast växtodling, husdjurskötsel och jordbrukets byggnadsfrågor utan även hemhushållning och trädgårdsskötsel. I mer skogsbetonade län bereddades också utrymme för skogligt inslag. Flera variationer inom en given yttre ram kom till synes i landets skilda hushållningssällskap.

I allmänhet var det sällskapens konsulenter som svarade för undervisningen vid kurserna men efter hand vidgades detta till andra av sällskapens befattningshavare.

Denna kurstyp har getts särskilt stort utrymme av tre skäl:

1. Det var en av de första kurserna, troligen den första, som genomfördes efter av staten fastställda normer och med statligt bidrag.
2. Den riktade sig först helt till i det mindre jordbruket deltagande män och kvinnor, senare till jordbrukare i allmänhet.
3. Den utgjorde inkörsporren för en rådgivning, som grundlade den starka ställning hushållningssällskapen i detta avseende allt framgent skulle komma att inta. Avgörande härvid var dess prägel av objektivitet och dess från politiskt inflytande helt fria utformning.

Lokal rådgivning. Vandringsrättare

Omkring 1910 tillsattes ett antal s.k. vandringsrättare inom hushållningssällskapen. De placerades utanför administrationsorten med lokalt begränsade arbetsområden. I län med både slätt-, mellan- och skogsbygd var det i allmänhet i de två sistnämnda områdena, som vandringsrättarna fick sitt arbetsfält. I viss mån var de föregångare till den lokala rådgivning, som nu fått en betydande omfattning i norra Svealand och Norrland.

I Östergötland var man tydligen försiktig. År 1910 beslöts att »på försök anställa en vandringsrättare under nästkommande sommarhalvår med rätt för förvaltningsutskottet att pröva och döma om tiden borde utsträckas till årets slut». Försöket slog väl ut med påföljd inte blott, att den provanställda fick stanna kvar utan också att ytterligare en vandringsrättare anställdes 1912. Intressant är att taga del av vandringsrättarens årsberättelse 1912. Han besökte 250 lantbrukare i deras hem för lämnande av råd och anvisningar, höll 10 bokförings- och 10 mjölkningkurser, delvis utanför sitt eget arbetsområde. Därtill biträdde han ett stort antal jordbrukare med deklaration. Vandringsrättaretjänsterna kom längre fram att omvandlas till instruktörstjänster, vars innehavare ibland var bosatta på sällskapets administrationsort, ibland ute i bygderna.

Individuell rådgivning dominerade

Konsulenternas och vandringsrättarnas årsberättelse ger vid handen, att i flera län dominerade den individuella rådgivningen ganska långt fram. En inte föraktlig kontaktmöjlighet härvid erbjöd egnahemsverksamheten. Vid bildandet av nya egnahem och vid förbättring av befintliga gavs goda tillfällen till rådgivning. De båda jordbrukskonsulenterna i Östergötland ägnade sålunda på 1920-talet årligen 80–90 förrättningsdagar enbart åt egnahemsjordbruket.

Även om den individuella rådgivningen övervägde, betyder det inte, att kursverksamheten var av ringa omfattning. I övervägande antalet län var kursen för i det mindre jordbruket deltagande män och kvinnor ett slags kursverksamhetens »flaggskepp».

Årsberättelserna visar också, att konsulenterna årligen höll ett flertal fristående föredrag i skilda fackämnen.

KURSVERKSAMHETEN UTVIDGAS

Av de många kurstyper, som växte fram 1920–1939 kan endast ett fåtal omnämnas här.

Kurser för djurskötare

Vid sidan av de hävdvunna jordbrukare- (småbrukare) kurserna växte på 1920-talet fram ett antal specialkurser av såväl korttids- som långtidskaraktär. På husdjurssidan kan nämnas kurser för ladugårdsskötare och i vissa län jämväl för ladugårdsförmän. I Östergötland var de förra av både stationär och ambullerande art och omfattande 2–4 dagar. Kurserna för ladugårdsförmän pågick 12 dagar och var förlagda till Bjärka Säby lantbruksskola.

Beteskurser

År 1917 bildades Svenska betes- och vallföreningen, vars främsta uppgift var att förbättra nötkreaturens sommarutfodring. Främst ansågs detta böra ske genom anläggning av högavkastande s. k. kulturbeten. Den tidigare vanliga skogs- och hagmarksbetningen var ett dåligt underlag för en ekonomisk mjölkproduktion och därtill inte önskvärd i det moderna skogsbruket. Beteskultiveringen gick långsamt i början – skogsbetningen var fast rotad. Först när hushållningssällskapen kom in i sammanhanget, och statsbidrag utgick, tog verksamheten fart. Jordbruksräkningen 1927 uppgav arealen kulturbete i landet till 31 000 hektar. År 1951 hade den ökat till 189 000.

Praktiskt taget samtliga hushållningssällskap engagerade sig i betesfrågan bl. a. genom en omfattande kursverksamhet. I regel var kurserna av praktisk art men ofta förekom en kombination av teori och praktik.

Den första beteskursen i Östergötland hölls 1924. Kursformen fortlevde till 1942. I två län, Östergötland och Jönköping, knöts specialkonsulent i betesskötsel till hushållningssällskapen.

Ensileringskurser

I början av 1930-talet lancerades en ny väg för tillvaratagande av grönmassa, främst från slåttervallarna – ensileringen. Den var ny egentligen endast i den bemärkelsen, att en annorlunda teknik kom till användning. Genom tillsats av en syralösning sänktes grönmassans pH-värde till en nivå, där smörsyrasjäsning förhindras. Efter sin finska upphovsman, professor Arturi Ilmari Virtanen, kallades ensileringsförfarandet AIV-metoden.

Metodiken måste föras ut till jordbrukarna och även här gick sällskapen före med praktiskt-teoretiska eller rent praktiska kurser. Den första i Östergötland hölls 1933 och åtföljdes av många andra fram till krigsutbrottet. De första kurserna omfattade tre dagar. Efterhand förkortades de till 1 à 2 dagar. Även om AIV-metoden är borta sedan flera år, var den dock banbrytande för ensileringsförfarandet.

Kursverksamhet för landsbygdens kvinnor

Först sedan hemkonsulenter på 1920-talet anställdes hos hushållningssällskapen fick rådgivning och kursverksamhet inom hemhushållning en starkare framtoning.

I motsats till rådgivningen på jordbruks- och husdjursområdet, kom arbetet inom hemhushållningen redan från början att domineras av kursverksamhet. Under några år övervägde 6-dagarskurser med huvudsakligen praktisk inriktning såsom matlagning, konservering m. m. Efterhand minskades kurslängden till 1 à 2 dagar.

Efterfrågan på kurser var mycket stor. För att i möjligaste mån tillgodose behoven startade landstinget i Östergötland på initiativ av hushållningssällskapet år 1947 ambulle-

rande yrkesskolor för lantushållskvinnor. Hemkonsulenten var rektor för denna undervisning.

Övrig individuell rådgivning och kursverksamhet

Djurhälsovården

Under 1920–1930-talen upptog några hushållningssällskap verksamhet på djurhälsovårdens område, delvis i anknytning till veterinärbakteriologiska laboratorier. Genom att sällskapens veterinärer regelbundet besökte djurägaren vid bekämpningen av nötkreaturs tuberkulos, smittosam kastning och juverinflammation, senare även vid svinhälsokontrollen öppnades en väg för individuell rådgivning inom djurhälsovården. Verksamheten upphörde den 31 december 1969 genom ett svagt underbyggt regeringsbeslut, i vilket inga klara linjer för den framtida djurhälsovården angavs.

Rådgivning på maskin- och byggnadsområdet

Vissa sällskap, däribland Östergötland, anställde redan i början av 1900-talet fackmän på maskin- och byggnadsområdet. Av verksamhetsberättelserna framgår att den s.k. länsmaskinistens arbete till huvudsaklig del bestod i rådgivning vid gårdsbesök, medan byggnadskonsulentens tid mest upptogs av projektering av bostads- och ekonomibygnader.

Sammanfattning av rådgivningen 1900–1939

Under tiden fram till andra världskriget var jordbrukets rådgivning praktiskt taget helt samlad i hushållningssällskapen. Sällskapen kunde utforma en ur jordbrukets synpunkt så heltäckande rådgivning som de ekonomiska resurserna medgav. Staten bidrog med 50% av kurskostnaderna, sällskapen med återstoden. Rådgivningens samling på ett organ medförde för den praktiska jordbrukaren bl. a. den fördelen, att han visste vart han skulle vända sig när han rådgivning.

Jordbrukets fackliga och ekonomiska branschorgan befattade sig inte med rådgivning. Ett intimt samarbete var dock etablerat, i flera län så till vida att sällskapens tjänstemän medverkade med fackföredrag vid föreningsrörelsens sammankomster. Framför allt var så fallet vid dåvarande RLF:s distrikts- och kretsmöten.

Med den frihet ifråga om rådgivningens uppläggning, som var sällskapen förbehållen, och med tanke på de varierande jordbruksförhållandena i länen är det naturligt, att verksamhetens inriktning och omfattning kom att skifta. I Östergötland hade kursverksamheten följande utseende 1939.

Ämne	Kursdagar
Växtodling	38
Husdjur	4
Ensilering	3
Ladugårdsskötare och -förmän	10
Maskinmjölkning	4
Bokföring och deklaration	12
Kurser tillsammans med RLF	10
Maskinskötarekurser	18
Hemhushållning	50
Totalt	149

Antal deltagare 2 070

Antalet brukningsenheter över 2 ha var vid denna tid ca 12000.

Omfattningen av den individuella rådgivningen är svårbedömbär. En viss ledning ger antalet förrättningsdagar på konsulentsidan som för jordbruk, husdjurskötsel och hemhushållning var 867, 204 respektive 206. Utöver denna verksamhet utövades i vissa län rådgivning av jordbrukets intresseföreningar, t. ex. inom vallfröodlingen. Ofta ombesörjdes emellertid denna rådgivning antingen helt eller delvis av sällskapens tjänstemän.

I län med sockerbetsodling lämnade sockerbolagen – allmänna svenska och mellersta Sveriges – råd och anvisningar i sockerbetans odlingsteknik genom sina s. k. betinspektörer.

Tiden 1940–30 juni 1967

Kristidsåren 1940–1945

Krigsutbrottet 1939 och den därmed följande avspärningen från utlandet kom att sätta tydliga spår i det svenska jordbruket och därmed också i rådgivningen. Perioden 1940–1945 blev sålunda en tid, som skilde sig från åren både före och efter. Främst avtecknade sig detta i att landets livsmedelsproduktion måste föras in i sådana banor, att befolkningens kvantitativa behov av en näringsmässigt väl sammansatt kost kunde i görligaste mån tillgodoses. Ett viktigt avsnitt i detta sammanhang var fettämnesförsörjningen.

Svårigheterna med avseende på försörjningen accentuerades genom hämmad eller praktiskt taget helt avbruten import av olja, kraftfoder, fiberprodukter av lin och hampa osv. Det gällde att med utgång från inhemska produktionsresurser, eventuellt förstärkta av en osäker import, trygga ett någorlunda fungerande samhällsliv. Ett steg på vägen var redan taget. En statlig utredning om hur 1930-talets spannmålsöverskott skulle nedbringas, hade föreslagit odling av oljeväxter. En sådan kom också i mindre omfattning till stånd i Skåne redan före krigsutbrottet. Fortsatt utveckling därav gav väsentligt bidrag till fettämnesförsörjningen.

Två andra problem krävde snabb lösning. Det ena var att utbyta oljan till traktorerna mot gengas och det andra att skaffa fram ersättare för de beredskapsinkallade jordbrukarna.

Det kom på hushållningssällskapens lott att aktivt medverka vid förverkligandet av detta kristidsprogram: att föra ut kunskap till jordbrukarna om de nya växtslagen – olje- och spånadsväxter – att inviga jordbrukets traktorförare i gengasdrift och att utbilda ersättare för de till militärtjänst inkallade jordbrukarna och jordbruksarbetarna. Det ställde stora krav på sällskapets personal. Den ekonomiska sidan vållade mindre bekymmer, samtliga s. k. beredskursur finansierades nämligen praktiskt taget helt genom att särskilda medel ställdes av staten till sällskapets förfogande.

Beredskapsbetonad rådgivning

En jämförelse av rådgivningen i Östergötland 1939 och 1940 visar påtagliga skillnader: antal kursdagar ökade från 149 till 350 och antalet deltagare från 2070 till 3825.

Speciella beredskapskurser var:

	Kursdagar	Deltagare
Traktorskötare, kvinnliga deltagare	60	520
Gengastraktorer (kompl till ord kurser)	15	70
Djurskötsel, mjölkning, för kvinnor	205	281
Växtodling (olje- och spånadslin)	21	546

Det råder ingen tvekan om att sällskapets insatser i kristidens speciella rådgivning var av stor betydelse i det hårt pressade försörjnings- och arbetskraftsläge, som då rådde.

Utvecklingen i jordbruket efter kriget

Nästan samtidigt med att kriget upphörde inleddes den största omvandlingsprocessen i svenskt jordbruk. Den förlöpte relativt långsamt i början, men tempot accelererade efter hand fram till en avmattning i slutet av 1960-talet.

Från 1944 till 1981 minskade landets åkerareal från 3,7 miljoner hektar till 2,9, antalet jordbruksföretag från 414 000 till 115 000 och i jordbruket sysselsatta från 2,1 milj. till 193 000 *förväruarbetande*. Antalet kor sjönk från 1,75 milj. till 661 000 och hästbeståndet från 604 900 till 50 700. Samtidigt ökade antalet traktorer från 20 000 till 190 000 och skördetröskorna från 420 till 49 000. Det säger sig självt, att denna omvandlingsprocess krävde utvidgad rådgivning, inte minst på mekaniseringssidan.

Förändringar i den statliga förvaltningen

Ända sedan egnahemsverksamheten tillkom 1904 hade den administrerats inom hushållningssällskapens ram av fristående nämnder. De var inte utrustade med särskilda befattningshavare. I stället skulle sällskapens konsulenter enligt riksdagsbeslut därom ställas till förfogande. Det innebar ökad kontakt med det mindre jordbruket och därmed också bättre möjligheter till individuell rådgivning.

Genom ett riksdagsbeslut överflyttades egnahemsverksamheten den 1 juli 1940 från sällskapen till helt fristående statliga egnahemsnämnder med egna befattningshavare. Också sällskapens arbetsuppgifter med förstärkning av s. k. ofullständiga jordbruk – högst 20 ha åker – överfördes till egnahemsnämnderna. Det var uppgifter med anläggning av kulturbeten, stenröjning av åkermark och nyodling. Däremot stannade mekaniseringssidan kvar hos sällskapen.

Men det skulle gå ännu längre. Den 1 juli 1948 tillkom lantbruksnämnderna. De övertog de tidigare egnahemsnämndernas uppgifter och jämväl den s. k. inre rationaliseringen – torrläggning och byggnadsfrågor – från sällskapen.

Föga inverkan på sällskapens rådgivning

Det hade kunnat förväntas, att förändringarna i den statliga administrationen skulle verka negativt på sällskapens rådgivning. Hela arbetsfältet hade borttryckts och med dem betydelsefulla kontaktvägar till framförallt det mindre jordbruket. Men tendenser till minskad rådgivning av nämnvärd storleksordning kunde dock inte förmärkas. Framst berodde detta på det betydligt ökade behov av rådgivning, som jordbrukets omvandlingsprocess krävde. Mekanisering, minskad tillgång på manuell arbetskraft, driftsomläggning och ökat kapitalbehov krävde kvalificerad rådgivning i betydligt större omfattning än tidigare.

Maskin- och ekonomikonsulenter till hushållningssällskapen

Staten tog arbetsuppgifter från sällskapen – det var de första stegen till fortsatt underminering. Ett positivt drag var att jordbrukets krav på ökad rådgivning inom de maskintekniska och driftsekonomiska områdena vann gehör hos statsmakterna. Medel beviljades för anställning av specialkonsulenter inom mekanisering och driftsekonomi i början av 1950- respektive 1960-talen.

Jordbrukets egna organisationer engagerar sig i rådgivningen

Redan i början av 1900-talet etablerade hushållningssällskapen avkastningskontroll inom mjölkproduktionen. Kontrollen var en integrerande del av sällskapens verksamhet till fram på 1930–1940-talen, t. o. m. längre i vissa sällskap. I allmänhet var det åren närmast före och efter kriget som särskilda centralorgan bildades för mjölkkontrollen. Så länge dessa uteslutande sysslade med avkastningskontroll rådde nära samarbete med sällskapen. I

flera fall var husdjurskonsulenterna ledamot av den centrala kontrollföreningens styrelse, ofta också dess sekreterare.

I första delen av 1940-talet gjorde semin sitt intåg med redan i initialskedet egna föreningar. Efterhand sammanslogs kontroll- och seminföreningarna till husdjursföreningar som sedan centralt inordnades i Svensk husdjurskötsel. Nämda utveckling följdes av att jordbrukets egna lokala organ kom att utöva en omfattande rådgivning till sina medlemmar. Självfallet kom det att påverka sällskapen, vars husdjurskonsulenter helt eller delvis förlorade den omedelbara inblicken i kontroll- och avelsarbetet.

I en del län hade slakteriföreningarna under 1960-talet gått in för en viss produktionsrådgivning. På vissa håll var den begränsad till mera tekniska frågor, såsom lämplig slakttid och slaktvikt osv. I mera utvidgad form bedrevs den i flera föreningar i samarbete med hushållningssällskapen. I övrigt fortsatte under perioden föreningsrörelsens redan före kriget etablerade rådgivning – på byggnadssidan genom LBF och på det ekonomiska planet genom lantbruksförbundets driftsbyrå.

Sammanfattning av rådgivningsinsatserna 1940–30 juni 1967

Under perioden avspjälkades några arbetsuppgifter från hushållningssällskapen och övertogs av staten eller av jordbrukets egna organ. Sällskapens härigenom åderlåtna rådgivning komparerades emellertid av ökade resurser på de maskintekniska och driftsekonomska områdena.

De statliga egnahemsnämndernas rådgivning var försvinnande liten. Något mer omfattande blev den efter lantbruksnämndernas tillkomst 1948. Men även deras rådgivning var begränsad till snäva avsnitt. Det var hushållningssällskapen som alltjämt svarade för den långt övervägande delen av rådgivningen. I stort sett förlöpte denna under samma former som tidigare men med ett större inslag av maskinteknik och driftsekonomi. Genomgående synes kursverksamheten ha ökat i jämförelse med förkrigsårens. I Östergötland redovisades av de tre kursformerna året 1 juli 1965–30 juni 1966:

Öppna kurser		Kurser mindre än 5 dagar		Kurser, minst 5 dagar	
Antal	Deltagare	Antal	Deltagare	Antal	Deltagare
131	4 304	53	2 327	6	84

Tillsammans utgjorde detta 190 kurser med 6 715 deltagare – 40 respektive 4 645 mer än 1939.

TIDEN EFTER 1 JULI 1967

Omorganisationen

I ett delbetänkande 1964 hade majoriteten i 1960 års jordbruksutredning förordat sammanslagning av hushållningssällskap, lantbruksnämnder och skogsvårdsstyrelser. Det nya länsorganet skulle i anknytning till en medlemsorganisation svara för de statliga och statsunderstödda rationaliseringsinsatserna. Av detta blev det ingenting. Det »nya» länsorganet blev helstatligt med samma namn som tidigare, lantbruksnämnden.

Vid 1967 års riksdag fastställdes riktlinjerna för statens framtida medverkan i rådgivningen till lantbruket. Sammanfattat i tre punkter innebar detta att:

1. Staten skulle genom lantbruksnämnderna medverka i sådan rådgivning, som bedömdes vara av betydelse för jordbrukets rationalisering.
2. Den redan påbörjade förskjutningen från produktionsteknisk till en mer företagsekonomiskt inriktad verksamhet skulle fortsätta.

3. Lantbruksnämndernas rådgivning skulle stå öppen för alla yrkesutövare och således inte begränsas till dem, som sökte statligt ekonomiskt stöd för rationaliseringsåtgärder.

Lantbruksstyrelsen fick i uppdrag att utforma ett riksprogram för rådgivningsverksamheten budgetåret 1967/68. Styrelsen fastslog därvid att rådgivningen borde:

1. Medverka till och underlätta för jordbrukarna att bygga upp bärkraftiga företag i lantbruket och trädgårdsnäringen.
2. Bidraga till ett effektivt utnyttjande av resurserna i dessa näringsgrupper.

Detta skulle förverkligas genom att:

- a. Upplysa dels om utvecklingsvägar och anpassningsåtgärder inom lantbruket och trädgårdsnäringen i anknytning till den samhällsekonomiska utvecklingen, dels om den planering, som sker av myndigheter och organisationer,
- b. till yrkesutövarna sprida resultaten från forsknings- och försöksverksamhet,
- c. till forskare och försöksmän förmedla företagarens frågeställningar,
- d. vidarebefordra erfarenheter mellan olika yrkesutövare,
- e. informera om den med statligt stöd bedrivna rationaliseringsverksamheten,
- f. medverka till en lämplig lokalisering av jordbruksproduktionen,
- g. stimulera verksamheter, syftande till mer ekonomiska företagsformer i jord- och skogsbruk samt i trädgårdsnäringen.

Det var en synnerligen ambitiös målsättning för vars uppnående krävdes planeringsmedverkan på länsplanet av organisationer, myndigheter och institutioner med verksamhet på lantbruksområdet. För detta ändamål bildades länsprogramnämnder, som hade till uppgift att upprätta rådgivningsprogram i huvudsaklig överensstämmelse med riktlinjerna i riksprogrammet.

Den förstatligade rådgivningen omfattade praktiskt taget hela den verksamhet som hushållningssällskapen utövat på jordbruks- och trädgårdsområdet.

Utan överdrift innebar det ett dråpslag mot sällskapen. Riksdagens uttalande, att hushållningssällskapen även framgent förväntades ha viktiga uppgifter, klingade ganska ihåligt. Den hushållningssällskapen tilldelade funktionen som kontaktorgan mellan lantbruksnämnden och näringsutövarna var inte präglad av någon större generositet. Uppdraget ifråga medförde en ersättning av 4000 kr per år. Det var allt som blev kvar av statens bidrag till hushållningssällskapen.

Som mer positivt framstod dels möjlighet för sällskapen att behålla sin offentlighetsrättsliga status, dels fortsatt befrielse från statlig inkomst- och förmögenhetsskatt och dels rätt att alljämt förvalta sina fonder.

Den statliga rådgivningen ej heltäckande

Även om det statliga rådgivningsprogrammet var omfattande, täckte det inte helt jordbruks- och trädgårdsnäringens behov. Det var inte heller avsett. En kommersiellt betonad produktionsrådgivning befattade sig staten inte med och inte heller med rådgivning till den icke yrkesmässiga trädgårdsodlingen. Trots gjorda uttalanden att lantbruksnämndernas framtida rådgivning inte skulle vara begränsad till rationaliseringsfall, var det många som ställde sig tveksamma inför hur därmed skulle bli.

Åtskilliga jordbrukare befarade, att den statliga rådgivningen i motsats till hushållningssällskapens inte skulle bli kostnadsfri. Tack vare statens bidrag till sällskapens rådgivning och sällskapens egna resurser hade hushållningssällskapen kunnat utöva en praktiskt taget kostnadsfri rådgivning. Avgiftsbelagda var egentligen endast direkta uppdrag såsom markkartering m. fl. och före 1948 även upprättandet av täckdikningsplaner.

Många frågetecken – delade meningar

Både inom hushållningssällskapen och föreningsrörelsen uppkom i samband med omorganisationen och under tiden närmast därefter en livlig diskussion. Frågeställningarna gällde gränsdragningen mellan statens rådgivning och övrig sådan, men också de vägar på vilka det av staten icke tillgodosedda rådgivningsbehovet borde organiseras och tillgodoses.

En av dåvarande lantbruksförbundet tillsatt kommitté förordade i ett betänkande, att föreningsrörelsen skulle engagera sig i uppgifter av mera kommersiell natur och jämväl i sådana, vars bekostnad helt måste bestridas av jordbruksnäringen. I samordningssyfte föreslogs en med kansli utrustad central producenttjänstdelegation samt regionala producenttjänstkommittéer.

Förslaget stötte på motstånd från föreningsrörelsens fackliga del, dåvarande RLF. Därifrån hävdades att rådgivningen var att betrakta som ett samhällsintresse, och som sådant skulle den finansieras av staten. RLF hyste farhågor, att ju mer föreningsrörelsen byggde ut en egen rådgivning, desto mindre medel skulle staten avsätta för ändamålet. Det är en uppfattning som allttjämt kan höras. Slutet blev efter ny översyn av en arbetsgrupp, att en kompletterande rådgivning till lantbruksnämndernas skulle förverkligas. Ett samrådsorgan på riksplanet, kallad Riks-LPT, föreslogs. Samarbete på länsnivå skulle uppnås genom bildandet av LPT-grupper.

Hushållningssällskapen var inte heller överksamma. I stort sett var tre förslag föremål för diskussion:

1. Vidgat samarbete mellan hushållningssällskapen och jordbrukets ekonomiska och fackliga föreningsrörelse.
2. Regionalt samarbete mellan angränsande hushållningssällskap.
3. En under ett tak samlad organisation, där hushållningssällskapen utgjorde grunden med en ny medlemskår och med jordbrukets föreningsrörelse som en av huvudmännen.

Ett mera utbyggt samarbete mellan hushållningssällskapen väckte inte någon större entusiasm. Försök i denna riktning hade tidigare gjorts bl. a. genom gemensamma tjänstemän, såsom ekonomikonsulenter m. fl. Det hade inte slagit särskilt väl ut – länet där tjänstemannen var stationerad upptog hans huvudsakliga arbetsinsats. Dessutom var det ekonomiska utgångsläget mycket olika i de skilda länen.

En samlad organisation för sällskapen och jordbrukets föreningsrörelse med de förra som bas skulle medge ett fortsatt effektivt utnyttjande både av sällskapens ekonomiska resurser och deras väletablerade försöksorganisation. Realiserandet härav stupade emellertid – främst på föreningsrörelsens obenägenhet att se hushållningssällskapen som en av huvudmännen.

Samarbetsavtal mellan hushållningssällskapen och dåvarande RLF

Det blev samarbetsformen som kom att stadfästas, dock begränsad till hushållningssällskapen och RLF. Ett avtal upprättades i december 1967 enligt vilket sällskapens och RLF:s personella och ekonomiska resurser skulle på bästa sätt utnyttjas.

Efter sammanslagningen 1971 av den fackliga och ekonomiska föreningsrörelsen upprättades ett nytt samarbetsavtal samma år mellan det nybildade LRF – Lantbrukarnas riksförbund – och Hushållningssällskapens förbund. Efter gemensam översyn och komplettering förnyades avtalet 1979.

Föreningsrörelsens rådgivning och serviceverksamhet vidgas

En av LRF 1976 tillsatt utredning, den s. k. producenttjänstutredningen, föreslog utvidgning av producenttjänsten till att omfatta forsknings- och utvecklingsverksamhet utöver

tidigare rådgivning och service. Vid behandling i LRF:s styrelse 1979 beslöts att bilda *en* enhet för forskningsberedning, *en* producenttjänstberedning, *ett* djurhälsoråd och *ett* byggråd.

Rikt rådgivningsutbud

Hushållningssällskapens dominans som rådgivningsorgan bröts den 1 juli 1967, då lantbruksnämnderna tog över. Nämndernas rådgivning, som före denna tidpunkt haft föga omfattning, blev med ett enda slag av storformat.

Omorganisationen 1967 gav också andra följdverkningar. Jordbrukets föreningsrörelse hade redan förut utövat rådgivning, främst genom husdjursföreningarna och driftsbyråerna, men också delvis genom övriga branschorgan. Osäkerheten inför hushållningssällskapens framtida möjligheter på rådgivningsområdet ledde till ytterligare expansion inom föreningsrörelsen. Detta medförde i sin tur, att de privata handelsföretagen på jordbruksområdet byggde upp en rådgivningsverksamhet eller utvidgade en redan befintlig. En diversifierad och utbyggd rådgivning ställdes efter hand till en numerärt minskande jordbrukarekårs förfogande. De organ, som i dag erbjuder den enskilde jordbrukaren rådgivning är:

lantbruksnämnderna

hushållningssällskapen

föreningsrörelsen genom husdjursföreningar, slakteriorganisationen, lantmännen (centralföreningarna), mejeriorganisationen och LRF:s länsavdelningar

odlareföreningar

privata företag inom råvaruproduktion, handel, driftsekonomi och bokföring

privata konsulter med specialinriktning på växtodling

Det finns flera, men de anförda räcker till mer än väl.

På denna organisatoriskt och kanske också idémässigt differentierade rådgivningsgrupp ställdes och ställs förhoppningar om en gemensam målsättning, nämligen den att vägleda bonden till bästa möjliga ekonomiska utbyte av hans jordbruksdrift. Kring förverkligandet av detta har diskussionens vågor gått höga och kommer att göra det, så länge de använda termerna objektiv och kommersiell rådgivning ställs i motsatsförhållande till varandra. Detta har ju ofta förekommit med motiveringen att objektivitet innebär saklighet, oväld och opartiskhet, medan kommersiell verksamhet är inriktad på vinst. I själva verket kan ju kommersiell rådgivning mycket väl vara objektiv med avseende på saklighet men för att fylla samma krav med hänsyn till oväld, måste den frikopplas från affärsintressen. Det är i detta senare problematiken ligger.

Organisatoriskt skilda rådgivningsformer

Med direkt hänsyftning på den rådgivning som i dag utövas i jordbruket kan *en* indelning vara:

1. Offentlig rådgivning, helt fristående från affärsverksamhet – hushållningssällskap och lantbruksnämnder.
2. Rådgivning knuten till kontroll- och servicefunktioner – Svensk husdjurskötsel m. fl.
3. Rådgivning utövad av affärsdrivande företag (kommersiell)
  - a. inom råvaruproduktionen,
  - b. inom försäljningen av skilda produktionsmedel.

Det finns anledning att något närmare belysa dessa former och deras knytning till skilda organ och organisationer.

I stort sett oförändrat rådgivningsmönster före 1980

Några större förändringar i hushållningssällskapens rådgivningsmetodik förekom egentligen inte från 1940 och fram till slutet av 1970-talet. Den individuella rådgivningen levde vidare vid sidan om kursverksamheten. Vad den senare beträffar bör dock uppmärksammas den specialisering, som ägde rum i mitten av 1930-talet. De allmänt betonade jordbrukskurserna spaltades då upp i ämneskurser inom jordbruk och husdjurskötsel. En ytterligare avvikelse från det hävdvunna mönstret inträffade 1945, då grupprådgivningen sommartid »flyttade ut i fält» genom fältvandringar.

Den första fältvandringen i landet ägde rum i Östergötland den 16 juni 1945 och lades upp efter dansk förebild. Gångse benämning i Danmark var markvandringar, och så kallades de också i Sverige under ett par år. Fältvandringarna representerar en grupprådgivningsform som i stort sett hållit sig intakt i över 40 år.

Det har under denna långa tid självfallet funnits perioder, då rådgivningen intensifierades. Så var fallet när olje- och spånadväxterna kom i början av 1940-talet, och då kemin bröt in i svenskt jordbruk några år därefter. Men det medförde egentligen ingen ändring av rådgivningsmönstret, varken för hushållningssällskapen och senare lantbruksnämnderna eller för andra rådgivande organ.

Den statliga rådgivningen – lantbruksnämnderna

Om i något fall ett utgångsläge kan betecknas som »dukat bord», så var det lantbruksnämndernas övertagande av hushållningssällskapens rådgivning 1967. En i stort sett väl utformad organisation med kunniga och till övervägande del erfarna rådgivare lämnade hushållningssällskapen och inkorporerades i den nya organisationen. Lantbruksnämndernas dåvarande jordbruksavdelning blev ett nytt forum för den »gamla» produktionsrådgivningen. Trots statlig överhöghet kunde verksamheten utövas effektivt och under relativt fria förhållanden. I botten låg ett inom nämnderna utarbetat program, som föga eller inte alls avvek från hushållningssällskapens, och det kunde, välgörande fritt från statlig byråkrati, föras ut till jordbrukarna. Även om undantag fanns, så accepterades denna rådgivning av jordbrukarna, inte minst därför att rådgivarna till huvudsaklig del var desamma. De hade bara gått ut ur en port och in i en annan. Helt säkert bidrog detta till att den objektivitet, som i 150 år varit sällskapens ledstjärna vid rådgivningen, kom att följa med till nämnderna. Det blev för dem en utomordentlig draghjälp. Otvivelaktigt var det just denna del av rådgivningsverksamheten, som dämpade jordbrukarnas kyliga inställning till de nya nämnderna.

Nämndernas strukturavdelningar fick aldrig samma ställning utåt som jordbruksavdelningarna. Orsaken härtill låg självfallet i deras kontroversiella arbetsuppgift, i hög grad betingad av jordförvärvslagen och dess tillämpning. Endast en av kanske flera intresserade kunde beviljas ett eftertraktat förvärvstillstånd. De övriga ifrågasatte ofta nämndens objektivitet. Det kom att återverka på den av strukturavdelningarna bedrivna rådgivningen, vilken stämplades som mindre objektiv och som politiskt influerad. Det ledde till den paradoxala situationen att inom samma organ kunde en del av dess verksamhetsgrenar uppfattas som objektiv och i följd därav acceptabel, medan en annan bedömdes som subjektiv, politiskt styrd och därtill myndighetsbelastad.

Den statliga rådgivningen är i princip öppen för alla jordbrukare. Begränsade resurser har dock nödvändiggjort en viss prioritering till förmån för de s.k. utvecklingsbara företagen. Rådgivningen till denna grupp omfattar både företagsekonomiska och produktions tekniska frågor. Målsättningen är en företagsinriktad rådgivning, präglad av helhets-syn.

Lantbruksnämndernas rådgivning har hittills i huvudsak följt traditionella former. Indi-

viduell rådgivning genom besök på den aktuella fastigheten eller på respektive lantbruksnämnd samt per telefon har växlat med kursverksamhet. En intensifierad verksamhet genom »paket» rörande t.ex. företagsekonomi och vallodling delvis i samarbete med Svensk husdjursskötsel har påbörjats men är än så länge av relativt blygsam omfattning.

Åren omkring omorganisationen

Rådgivningsvolymen efter nämndernas övertagande kom inte att mycket avvika från den tidigare. I åtskilliga län skedde en ökning, främst beroende på ökade personella och ekonomiska resurser. I Östergötland hade hushållningssällskapet inom jordbrukets fackämnen 5 rådgivare, varav 4 agronomer och 1 assistent, lantbruksnämnderna 11, varav 6 agronomer och 5 assistenter. Omfattningen av kursverksamheten var

Hushållningssällskapet 1965/66		Lantbruksnämnden 1969/70	
190 kurser	6 715 deltagare	198 kurser	7 800 deltagare

Sista året för sällskapet och de två första för lantbruksnämnden har inte tagits som exempel p. g. a. omorganisationsstörningar. Det något högre antalet deltagare i nämndens kurser kan helt återföras på större inslag av endagskurser.

Den statliga rådgivningen under 1980-talet

Lantbruksnämndernas kursverksamhet för jordbrukets rationalisering – grupprådgivning – var budgetåret 1984/85 och 1985/86 i enlighet med följande:

	1–4 dagars kurser			5-dagars och längre kurser			Summa elevtim
	Antal kurser	Antal delt	Antal elevtim	Antal kurser	Antal delt	Antal elevtim	
1984/85	3 206	96 422	367 640	71	1 118	21 692	389 332
1985/86	2 338	62 589	246 204	50	515	10 783	256 987

Verksamheten minskade väsentligt mellan 1984/85 och 1985/86. Antalet kurser i de båda kursstyperna sjönk med 27,1%, antalet kursdeltagare med 35,3% och antalet elevtimmar med 34,0%. Minskning om än i något mindre storleksordning ägde rum också mellan 1983/84 och 1984/85. De totala rådgivningsinsatserna, dvs. inklusive individuell rådgivning, uppges ha varit i stort sett oförändrade. Budgetåret 1985/86 upptog de 257 årsverken av sammanlagt 1 159, dvs. 22,1%. Kostnaderna uppgick till ca 70 milj. av 189,2, motsvarande 37%.

Minskad grupprådgivning innebär vid oförändrad totalvolym, att den individuella rådgivningen ökat. Detta uppges också ha varit fallet. Kostnaderna fördelar sig med 50, 40 och 10% på individuell grupp- och massrådgivning.

Lantbruksnämndernas kursverksamhet har en bred uppläggning och omfattar: växtodling, husdjursskötsel, mekanisering, byggnader, vattenhushållning, företagsekonomi, strukturrationalisering och yrkesträdgårdsbruk. Tyngdpunkten ligger i växtodling och husdjursskötsel med under nämnda budgetår 36,6 respektive 26,5% av tiden, närmast följt av mekanisering och företagsekonomi med 11,8 respektive 9,9%. Totala antalet kurs-timmar var 10876, vartill kan läggas 588 för medverkan i skilda kampanjer. Den statliga rådgivningen är sålunda kvantitativt omfattande och fyller i stort sett de kvalitetskrav, som rimligen kan ställas.

Det sagda betyder emellertid inte, att den statliga rådgivningen är till fyllest för jordbru-

kets växande rådgivningsbehov. Om den statliga rådgivningsresursen, 257 årsverken, beräknas motsvara ca 300 000 effektiva timmar, skulle envar av landets aktiva jordbrukare kunna räkna med 2,5 timmar per år.

Från kostnadsfri till avgiftsbelagd rådgivning

Fram till den 1 juli 1984 var nämndernas rådgivning till större delen kostnadsfri. Numera har beställaren att erlægga avgift. Hur detta kommer att inverka på efterfrågan kan knappast med någon större säkerhet avgöras nu. Ökad uppslutning från jordbrukarna kan knappast påräknas. Snarare är motsatsen att förvänta.

Även om lantbruksnämndernas rådgivning är avgiftsbelagd, så råder dock vissa undantag. Samhällsbetingad rådgivning, t.ex. rörande miljö- och produktionsanpassning är kostnadsfri, medan däremot individuell rådgivning för företagsutveckling och lönsamhetsförbättring är avgiftsbelagd efter högsta taxa. Vissa uppgifter utförs efter reducerad taxa.

HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPEN

Verksamheten fram till 1980

Om lantbruksnämnderna 1967 gick in i en ljus framtid, befann sig hushållningssällskapen i ett diametralt motsatt läge. Det statliga understödet var borta och personalen till långt övervägande del överflyttad till nämnderna. Många av sällskapen var avklädda in på bara kroppen.

Emellertid försökte sällskapen vart och ett på sitt sätt att bygga upp en ny verksamhet. För många var ekonomin så besvärande, att det aktiva handlandet blev ringa. I en del fall bedrevs en uppehållande verksamhet genom att nämndernas tjänstemän svarade för vissa funktioner i sällskapen.

I allmänhet strävades dock efter en meningsfylld framtida verksamhet antingen inom sällskapens egen ram eller i samarbete med jordbrukets organisationer. Självfallet var möjligheterna störst, där det ekonomiska utgångsläget var gynnsamt. Ofta söktes efter ett arbetsområde, där anledning fanns att förstärka lantbruksnämndens insatser. Som exempel kan nämnas att i Östergötland anställdes husdjurskonsulent redan 1968, potatiskonsulent 1969, hemkonsulent 1971, växtodlingskonsulent 1972 osv. Till husdjurskonsulentens avlöning bidrog länets mejeri- och slakteriorganisationer samt Göta Lantmän med hälften. Andra hushållningssällskap gick fram på snarlika vägar allt efter vad de ekonomiska resurserna medgav. Så t.ex. uppbyggdes eller förstärktes den lokala rådgivningen i Norrland och i några svealandslän.

Sammantaget ledde insatserna till en sakta men säkert växande rådgivningsverksamhet, som fram mot slutet av 1970-talet hade lämnat försöksstadiet.

Finansiering

Under hela tiden fram till 1967, då hushållningssällskapen allmänt var engagerade i rådgivning, ställdes denna praktiskt taget kostnadsfritt till jordbrukarnas förfogande. Detta framstod som självklart så länge staten lämnade anslag både till rådgivarnas löner och till rådgivningens genomförande. Men även sedan detta upphört, har några hushållningssällskap med egna medel bestridit kostnaderna för en begränsad rådgivning.

Uppbyggandet av en mera omfattande rådgivning är i nuläget otänkbar med mindre deltagarna i densamma svarar för kostnaderna. Detta som bara för ett par årtionden sedan ansågs ogenomförbart, har nu accepterats och satts i tillämpning. Lantbruksnämndernas rådgivning är, som förut nämnts, sedan 1984 avgiftsbelagd. Inte heller föreningsrörelsens

rådgivning är kostnadsfri utan på ett eller annat sätt inräknad i avgifterna för avkastningskontroll, deltagande i semin osv.

Försöksverksamhet ett värdefullt instrument i rådgivningen

Vid omorganisationen fruktade flera hushållningssällskap, att den statliga försöksverksamheten på växtodlingsområdet skulle gå förlorad. Frågan var också föremål för övervägande i den s. k. lantbruksorganisationsutredningen. Dessbättre kom försöksverksamheten att stanna hos sällskapen i de flesta länen. I några få övertog dåvarande lantbrukshögskolan fältarbetet och i några andra inordnades det i lantbruksnämnderna.

Det innebar för sällskapen en utomordentlig styrka att i det bekymmersamma läget 1967 kunna fortsätta med försöksverksamheten. Och så är det allttjämt. Försöken är i själva verket grundstenen i rådgivningen på växtodlingsområdet. Möjligheten att under hela vegetationsperioden kunna följa utvecklingen ger en avgjort starkare position vid rådgivningen än inhämtandet av försöksresultat från enbart statistiska sammanställningar. Därtill kommer fördelen att i fält kunna demonstrera försöken för jordbrukarna. Det råder knappast något tvivel om att försöksverksamheten i hög grad bidrog till att sällskapen under de svåra åren inte tappade greppet om rådgivningen och inte heller förlorade kontakten med de progressiva näringsutövarna. I viss grad verkade markkarteringen i samma riktning dels som rådgivningsunderlag och dels i kontaktsbefrämjande syfte.

Omprövning av rådgivningen

Om det under en lång period tillämpade rådgivningsmetodikens varit så kvalitativt behovstäckande, att ändrad inriktning framstått som obehövlig, eller om låsningen till det hävdvunna mönstret betingats av slentrian må vara obesvarat. Faktum kvarstår att först i mitten på 1970-talet framträdde tydligare tendenser till en omdaning av rådgivningsverksamheten, särskilt den av individuell art. Som motiv för detta framfördes:

1. Alltmer komplicerad och specialiserad jordbruksdrift.
2. Kostnaderna, såväl fasta som driftsbetonade, ökade i snabbare takt än intäkterna, vilket framtvingade optimalt utnyttjande av produktionsresurserna och intensivare kostnadsjakt.
3. Ökade krav på starkare bindning mellan produktion och ekonomi.

Inte minst det senare är av utslagsgivande betydelse. Även om det inte medges av alla, kvarstår som ett faktum, att rådgivningen ända in på 1980-talet var starkt inriktad på hög intensitet. Högsta möjliga avkastning av grödorna och av djuren var målsättningen i produktionen. Den som kunde uppvisa de högsta hektarskördarna och den högsta smörfettmängden per ko, var den skickligaste jordbrukaren. De snabbt stigande kostnaderna för produktionsmedlen har ställt saken i ett annat läge och kräver av jordbrukaren en noggrann omprövning. Detta gäller även rådgivningens inriktning. Även om det allttjämt gäller att god ekonomi i regel är förenad med relativt hög intensitet, är det ingalunda säkert att det tidiga 80-talets avkastningsnivå i dag lämnar det bästa ekonomiska utbytet.

Intensivrådgivning

Ett hårdnande ekonomiskt klimat, ensidigare växtodling, ökad frekvens av skadegörare m. m. ledde på flera håll i Västeuropa under 1970-talet till s. k. programmerad odling eller plansprutning. Man utgick från att angrepp av insekter och svampar *skulle* komma och att de bäst kunde mötas genom besprutning i tidigt initialskede eller strax före. I de fall då angrepp uteblev, var självfallet denna preventiva åtgärd ekonomiskt oförsvarbar. Därtill

kom att giftiga substanser i onödan spreds över fälten och väckte ökad irritation hos allmänheten.

Den programmerade odlingen stod i motsatsställning till svensk miljöpolitik. Den tillämpades i vissa delar av landet men fick knappast någon vittomfattande uppslutning. I stället förordades från rådgivningshåll att genom ökad utbildning och effektivare växtskyddsbevakning begränsa bekämpningen av skadegörare efter föreliggande behov. För det krävdes en intensivare rådgivning, vilket för övrigt accentuerades av nödvändigheten att i ett alltmer pressat ekonomiskt läge förbättra utnyttjandet av produktionsmedlen.

Med denna dubbla målsättning igångsattes på försök 1979/80 i Malmöhus och Kristianstads län s. k. intensivrådgivning inom ett område i vardera länet. Namnvalet är inte invändningsfritt, vilket ofta lett till feltolkningar. Det som åsyftades var en intensivare rådgivning och inte en intensivare produktion i betydelsen hög avkastningsnivå utan hänsynstagande till kostnader. Verksamheten inriktades helt på jordbrukets växtodlings-sida och bestod till huvudsaklig del av individuell rådgivning efter ett fastställt program med flera besök på varje deltagares gård.

Försöken slog väl ut och ytterligare utbyggnad av intensivrådgivningen kom till stånd i Skåne. I programmet ingår växtnäringstyrning med underlag av växtnäring-balansräkningar, analyser av stallgödsel och av jordarnas näringsinnehåll. En väl avvägd bekämpning av skadegörare sker med hjälp av prognoser och genom effektiv bevakning av insekts- och svamputveckling ute i fält.

Ekonomisk utvärdering åstadkommes genom ett för ändamålet framtaget dataprogram. För varje skifte och gröda redovisas de årliga insatserna av skilda slag jämte det ekonomiska utfallet. Särskild rådgivningspersonal är avdelad för intensivrådgivningen. I allmänhet betjänar en intensivrådgivare i Skåne 50–60 jordbrukare.

Intensivrådgivning av här redovisad art har nu etablerats i flera län. I Östergötland finns vid sidan om »Skånetypen» en annan form, innebärande intensivrådgivning i grupper med 15–17 jordbrukare i varje. För närvarande finns ett 20-tal dylika grupper. Jordbrukarna i grupperna kan, om de så önskar, vara med i en individuell effektivitetskontroll av samma typ som i Skåne. De två intensivrådgivningsformerna utnyttjas av tillsammans omkring 400 jordbrukare. Antalet intensivrådgivare i landet uppgick år 1987 till omkring 40.

I allmänhet är hushållningssällskapen huvudmän för intensivrådgivningen. I ett fåtal län har lantmannaföreningar tagit upp liknande verksamhet, och i Östergötland arbetar en privat konsultfirma.

För och emot intensivrådgivning

Det finns ingen anledning att i kvalitativt hänseende göra invändningar mot intensivrådgivningen. Den riktar sig till den enskilde jordbrukaren och förser honom med större delen av det underlag han behöver för uppläggning och utövande av jordbruksdriften. Han får sig även till del det ekonomiska resultat, som insatta åtgärder lämnar för varje skifte eller gröda. Det innebär också tidsbesparing för honom att få forsknings- och försöksresultat framlagda utan att själv behöva avsätta tid därtill.

Det är för tidigt att mera allmänt slutgiltigt utvärdera intensivrådgivningen. Kritiska röster saknas inte. Det har sagts, att den inte kan täcka in hela jordbrukarkåren. I ett län med 4000 jordbrukare skulle i så fall erfordras ett 80-tal intensivrådgivare. Det skulle otvivelaktigt stöta på svårigheter att enbart för ett enda län få fram tillräckligt antal rådgivare, som verkligen fyller nödvändiga kvalifikationer, kunskapsmässigt och i övrigt.

Någon gång har framförts, att intensivrådgivningen har en tendens att splittra jordbrukarkåren. Av det ena eller andra skälet kan inte samtliga yrkesutövare komma med. De som ställs vid sidan om kan förmodas känna sig mindre väl tillfreds. Från vissa håll hävdas, att deltagare i intensivrådgivningen lätt »förfaller» åt minskad egen uppföljning av

forskning och försöksverksamhet. De får utan egen ansträngning vad som behövs därav och går till verkställighet i överensstämmelse med rådgivarens förslag helt enkelt därför, att de inte kan anföra bärande motargument.

Slutligen har kritik riktats mot att intensivrådgivningen i allmänhet täcker endast en mindre sektor av jordbruksdriften. Den är uteslutande inriktad på växtodlingen och lämnar djurskötseln utanför, som ju dock svarar för 17,5 miljarder av det svenska jordbrukets intäkter, medan de vegetabiliska produkterna stannar vid 6,3 miljarder. Mycket av den framförda kritiken har föga eller ingen relevans. Allvarligast är det som sagts om selektivitet i deltagande och ämnesval.

Ända fram till 1967 inbegrep sällskapens rådgivning såväl vegetabilie- som animalieproduktion. Under de tio därpå följande åren kunde verksamheten betecknas som ett sökande efter nya riktlinjer, anpassade till den nya situationen. Närmast syftades till en komplettering av lantbruksnämndernas rådgivning. I dag då ytterligare tio år förflutit, kan frågan ses i ett vidare perspektiv bl. a. vad rådgivningens metodik och omfattning beträffar.

Rådgivningen är inte något status quo. Den måste ändras i takt med jordbrukets utveckling. Därmed är inte sagt att former, som under lång tid dokumenterat sitt värde, okritiskt skall överges. Den tidigare grupprådgivningen, typ kursverksamhet, betraktas i vissa kretsar som ineffektiv och förlegad. Men den var ingalunda ineffektiv. För det talar att den tillsammans med individuell rådgivning var grunden till den enorma utvecklingen under åren efter 1945.

Intensivrådgivning var då ett okänt begrepp. Kursverksamheten – eller om den nu skall kallas grupprådgivning – var för många jordbrukare inkörsporten till en form av intensivrådgivning genom att de i fortsättningen sökte ideliga kontakter med rådgivarna – föreläsarna.

Rådgivning genom intresseorganisationer

Till gruppen odlingsbefrämjande organisationer, helt utan affärsverksamhet, hör fröodlare- och oljeväxtodlareföreningar. I åtskilliga fall är intressena förenade i en sammanslutning, i andra delade i en fröodlare- och en oljeväxtodlareförening, representerande vallfröodling respektive oljeväxtodling. Särskilt fröodlareföreningarna är av gammalt datum med roten i sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal.

I initialskedet fanns det fröodlingsföreningar med egen konsulent, t. ex. i Östergötland, men i allmänhet har ett nära samarbete varit etablerat med hushållningssällskapen. Rådgivningen har då förmedlats av sällskapens rådgivare. Ofta fungerade jordbrukskonsulenter som sekreterare i fröodlareföreningen. Vid sidan härom har föreningarna av detta slag genom odlarbrev och årsskrifter vidarebefordrat aktuella odlingsråd, prisöverenskommelser m. m. till sina medlemmar.

Rådgivningen från föreningar av denna art är praktiskt taget helt identisk med hushållningssällskapens. Till denna grupp kan också föras potatisodlareföreningar och de betodlareföreningar, som förekommer i landets sockerbetsodlande distrikt.

Till kontroll- och serviceorgan knuten rådgivning

När staten 1969 raserade hushållningssällskapens veterinäravdelningar, måste jordbruksnäringsen själv ombesörja den djurhälsovård, som varit förankrad i sällskapen. Det beslöts då att juverhälsokontrollen skulle omhändertas av Svensk husdjursskötsel och svinhälsokontrollen av Sveriges slakteriförbund. Även om det innebar ytterligare åderlåtning av sällskapens rådgivningsverksamhet, kan ingen allvarigare erinran riktas mot det nu rådande systemet. En svaghet ligger dock i att den kombination av fältarbete och laborativ verksamhet, som tidigare fanns inom sällskapen, bröts ner och slogs ut på tre

organisationer, de båda förut nämnda och Svensk laboratorietjänst, Svelab. Det blev en haltande konstruktion, tungrodd och dyrbarare än tidigare.

Vad den rubricerade rådgivningsformen i övrigt beträffar, skall endast den i SHS förankrade något närmare belysas.

Nötkreatursskötsel – avel, utfodring och kontroll – var sedan gammalt förankrad i hushållningssällskapen. I större delen av landet bildades under 1940-talet centrala kontrollföreningar, som visserligen stod hushållningssällskapen nära, men dock hade egna styrelser. Steget togs fullt ut, när husdjursföreningar senare tillkom, i vilka både avkastningskontroll och avelsarbete inneslöts. Det åtföljdes av rådgivning, som efterhand alltmer byggts ut. Att detta försvagade sällskapens och senare även lantbruksnämndernas rådgivningsverksamhet på resp områden torde vara obestridligt. Sällskapens och nämndernas rådgivare hade inte längre samma möjlighet som förr att följa utvecklingen. Det kan jämföras med det läge som skulle uppstå, om hushållningssällskapen förlorade försöksverksamheten på växtodlingsområdet. I själva verket råder i dag den situation inom husdjursrådgivningen, att lantbruksnämndernas och sällskapens rådgivare är engagerade i utfodringsfrågor men föga eller inte alls sysslar med avelsurvalet. Det är som om en växtodlingsrådgivare skulle arbeta med gödslingsfrågorna men vara avkopplad från sortvalet. Kanske ännu väsentligare är frågan om en sådan avgränsning inom husdjursrådgivningen är till för- eller nackdel för jordbrukaren. I rättvisans intresse skall framhållas att negativ effekt i varje fall inte kan avläsas i avkastningsresultaten. Men det kan ha andra avigsidor. Det är inte bara nämndernas och sällskapens rådgivare, som är avkopplade från avelsurvalet, värre är att jordbrukarna själva befinner sig i samma situation. Djurägaren kan inte längre själv eller i samarbete med konsulent välja det handjur eller den sperma han önskar i sin djurproduktion. Det sker på central nivå, och djurägaren får vara tillfreds med det han får sig tillställt. Den centraliserade produktionen av avelsmaterial har också lett till utslagning av åtskilliga förnämliga avelsgårdar, varvid mycket och värdefullt material gått till spillo.

Att vrida klockan tillbaka är uteslutet. Men ett bättre samarbete mellan de skilda organens rådgivare och med djurägarna borde kunna åstadkommas. Ett sådant är ju sedan länge etablerat på länsplanet mellan växtodlingens rådgivare i hushållningssällskap och nämnder å ena sidan och de som arbetar i jordbrukets föreningar och privatföretag å andra sidan. Det existerar ju också på utfodringssidan, där samarbete råder i effektivitetskontroll, grovfoderprojekt osv.

Rådgivning genom affärsdrivande företag

Sedan långt tillbaka har företag för förädling av jordbruksprodukter lämnat rådgivning till sina i allmänhet kontraktsbundna råvaruleverantörer. Så har varit fallet inom sockerindustrin, vars betinspektörer i årtionden stått sockerbetsodlarna till tjänst med råd och anvisningar i den praktiska odlingen. Ett annat exempel är Findus bl. a. med avseende på sina konservärtodlingar. Flera skulle kunna anföras.

Det är en rådgivning, som varit till gagn både för odlare- och industrisidan. Odlarna orienteras om tidsbundna odlingsinsatser, t. ex. ifråga om bekämpning av skadegörare, och industrin får en kvalitetsmässigt jämnare råvara. Det är en rådgivningsform, som står nära den från jordbrukets intresseföreningar – typ frö- och oljeväxtodlare. Den har också alltid betraktats som invändningsfri.

Något annorlunda har det förhållit sig med rådgivningen från försäljningsföretag för jordbrukets produktionsmedel. Den har ibland kallats branschrådgivning, ibland kommersiell producenttjänst. Denna rådgivning har inte alltid setts med blida ögon från lantbruksnämndernas och hushållningssällskapens rådgivare. Åtskilliga jordbrukare har också ställt sig försiktigt avvaktande eller rentav betraktat den med misstro. I dylika sammanhang har den ofta stämplats som icke objektiv.

Det kan synas ligga nära till hands att företrädare för ett företag, omedvetet eller medvetet, framställer de varor han representerar som överlägsna konkurrenternas. Det kan gälla sorter, kemiska bekämpningsmedel, maskiner, kraftfoder m. m. Ett försök till underhållande av det faktum att en mindre vederhäftig upplysning verkligen förekommit är på förhand dömt att misslyckas. I det avseendet kan ingen skillnad göras mellan föreningsägda och privata företag.

Kombinationen rådgivning och försäljning är av grannliga natur och därför lättangripbar med motivering, att rådgivaren inte kan koppla bort sin arbetsgivares ekonomiska intressen. Även om åtskilligt ligger i detta påstående, talar dock mycket för att risken inte är av samma storleksordning som tidigare och detta av två orsaker. För det första är jordbrukarna nu kunnigare än förr, varför de inte så lätt faller i en grop. För det andra är rådgivarna mer ansvarskännande och medvetna om den negativa följdverkan, som missvisande rådgivning har på försäljning i det långa loppet. Denna attityd har också alltmer kommit att prägla affärsföretagens ledning. Ett tydligt ökat intresse från försäljningsföretagen för både årsvisa och fortlöpande överläggningar med hushållningssällskapen och lantbruksnämnderna har växt fram. Även här har sällskapens försöksverksamhet framstått som i högsta grad betydelsefull. Åtminstone en gång årligen sammanträffar i flera län de skilda rådgivarkategorierna för diskussion kring produktionstekniska insatser med försöken som den fasta grunden. I regel möter företagets representanter också upp vid kurser för jordbrukare i växtodlingstekniska frågor.

Med den snabba tekniska utvecklingen i jordbruket och med mångfalden produktionsmedel av skilda slag är det nödvändigt för företagen att till sig knyta välutbildad personal. Att denna kommer att utöva en viss rådgivning ligger i öppen dager. Angeläget är att denna hålls på saklig nivå utan koppling till konkurrenternas produkter. Väsentligt i sammanhanget är också att den kommersiella rådgivningen håller sig à jour med forskningens och försöksverksamhetens resultat. Ett seriöst och konsekvent tillämpande därav och fortlöpande samråd med de offentliga organens rådgivare kan minimera den brist på objektivitet, som företagsrådgivningen ibland anklagats för.

Det framtida rådgivningsbehovet

Enligt civildepartementets förslag om samordning av länsförvaltningen skall lantbruksnämnderna inordnas som enheter i länsstyrelserna. Deras möjligheter att därefter befatta sig med rådgivning i jordbrukets produktionsteknik och företagsekonomi kan i nuläget inte överblickas.

Ovissheten i nämnda avseende komplicerar bedömningen av den rådgivningsinsats andra organisationer måste svara för. Vid ett uppskattat rådgivningsbehov för jordbruket ökar kraven på hushållningssällskap vid minskade insatser från lantbruksnämnderna – staten.

Det statliga inflytandet på jordbruksproduktionen har accelererat med avseende på prisnivå, miljö, användning av handelsgödsel och kemiska bekämpningsmedel, omdisposition av markresurser från en brukningsform till en annan osv. Detta kräver uppföljning och rådgivning inte bara i initialskedet utan även i fortsättningen. Kanske kan därför antagas, att staten även framgent vidmakthåller en organisation för rådgivning på länsplanet med i skilda ämnesområden högkvalificerade rådgivare. Detta desto mer som problemställningarna är miljöbetonade och sålunda av samhällsintresse.

Sällskapens rådgivning och statens – båda eller endera?

Rådgivningen är inte till för sin egen skull utan för jordbrukarens. Föreligger ett dokumenterat behov av utbyggnad måste åtgärder vidtagas – i motsatt fall inte. En analys av de officiella organens möjligheter och intentioner i detta avseende kan vara på sin plats.

Ingen organisation – vare sig enskild eller statlig – har monopol på rådgivningen. Fram till i slutet av 1940-talet ansågs som självklart att hushållningssällskapen skulle svara för jordbrukets behov därav. Den tiden är borta. Lantbruksnämnderna och jordbrukets egna organisationer är sedan 20 à 30 år tillbaka inne i bilden. Vid antagandet att rådgivningen inom jordbrukets föreningsrörelse förblir status quo, återstår hushållningssällskapen och staten. En utökad statlig rådgivning till jordbruket är sannolikt verklighetsfrämmande. Kanske kan tvärtom förutses en minskning på den driftstekniska och driftsekonomiska sidan. Vid bibehållen och ännu mer vid minskad statlig rådgivningsvolym, är det helt verklighetsbetonat, att sällskapen fortsätter en redan påbörjad utbyggnad av rådgivningen. Det finns ingen anledning att i detta sammanhang blunda för ett redan känt förhållande: lantbruksnämnderna vill behålla nuvarande statliga rådgivningsvolym, hushållningssällskapen anser sig kunna överta vissa delar därav.

HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAPENS FRAMTIDA RÅDGIVNING

Intensiv rådgivning i växtodling och ekonomi

Mycket talar för att intensivrådgivningen inom växtodlingen kommer att fortleva, kanske även att expandera. Uteslutet är inte att den innehållsmässigt – vilket vore riktigt eller rättare nödvändigt – utvidgas med ett större inslag av driftsekonomi. Detta senare förtjänar än större uppmärksamhet inför osvisheten om lantbruksnämndernas framtida möjligheter med uppgifter inom jordbrukets företags- och driftsekonomi. Som förut nämnts inrättades med statsbidrag ekonomikonsulenttjänster vid hushållningssällskapen i början av 1960-talet. Konsulenterna kunde helt ägna sig åt jordbrukets ekonomiska frågeställningar. Vid omorganisationen 1967 överfördes de till lantbruksnämnderna, varvid arbetsfältet delvis blev ett annat. Ekonomikonsulenterna kom att i hög grad ägna sig åt ekonomiska bedömningar vid beviljande av statlig lånegaranti till rationaliseringsåtgärder av skilda slag. Det blev föga tid över för allmänna driftsekonomiska spørsmål.

En eventuell förstärkning av sällskapens ekonomiska rådgivning måste också övervägas mot bakgrunden av driftsbyråernas framtida engagement i sådana verksamhet. Hittills har de senares möjlighet i detta avseende varit begränsad, men utbyggnad har signalerats.

Allmän rådgivning – ett obligatorium

Även med ökad numerär omslutning torde intensivrådgivningen stanna inom en minoritet av jordbrukarna. Större delen kommer att stå utanför. För denna grupp, som i själva verket är kärnan i sällskapens medlemskår, skulle en minskad eller i värsta fall nedlagd allmän rådgivning bli mycket allvarlig. I än tydligare dager avtecknar sig detta vid beaktandet av att det rör sig om de jordbrukare, som är i störst behov av rådgivning.

För hushållningssällskapens fortlevnad är det utomordentligt viktigt att behålla sin medlemskår. För det fordras att medlemmen verkligen får ut något av sitt medlemskap. Det erbjöds förr genom sällskapens allmänt inriktade rådgivning, som före 1967 stod öppen för alla jordbrukare. Det är angeläget, att denna snart 175-åriga grundsats alltjämt får stå som en målsättning för sällskapens verksamhet.

Lokal rådgivning

Flera hushållningssällskap i Norrland och norra Svealand har etablerat lokalrådgivning med ekonomiskt stöd av landsting och kommuner. För närvarande finns inom hushållningssällskapsorganisationen 20 dylika lokalrådgivare. Önskvärt är att samma eller närstående form – någon art av landsbygdsrådgivning – kunde växa fram även i mellersta och

södra Sverige. Alldeles särskilt borde detta övervägas i de län, som är skogsbruksdominerade eller inom sig rymmer större skogsområden.

Lokalrådgivning är liksom annan rådgivning förenad med kostnader. Den nu befintliga stöds, som nämnts, ekonomiskt av landsting och kommuner. Då denna rådgivning redan är, och ännu mer kommer att vara, miljöbunden genom sin knytning till områden, där vidmakthållandet av en levande landsbygd är aktuellt, borde även staten bidra med medel.

Där lokalrådgivning av nämnd art inte bedöms vara en lämplig eller framkomlig väg, måste hushållningssällskapen på annat sätt söka tillgodose rådgivningsbehovet hos de jordbrukare, som står utanför intensivrådgivningen. I län med en relativt omfattande sådan borde det inte vara omöjligt, att det personalbehov, som krävs för en mera allround-omfattande verksamhet, löses inom intensivrådgivningens personalram. Ställs allmänna medel till förfogande är den finansiella sidan helt eller delvis borta.

Husdjursrådgivning

Med få undantag har inte hushållningssällskapen efter 1967 ägnat större uppmärksamhet åt rådgivning inom husdjurskötseln. I nuläget uppges att 7 tjänster finns inom hela hushållningssällskapsorganisationen. Det långt övervägande rådgivningsbehovet inom denna sektor har tillgodosetts av lantbruksnämnderna och jordbrukets egna service- och kontrollorgan. Att denna senare del kommer att fortsätta kan anses som givet. Ovissheten ligger liksom på ekonomisidan i storleken av de framtida statliga insatserna. Hittills har lantbruksnämnderna utövat en ganska omfattande rådgivningsverksamhet inom husdjurskötseln, främst på utfodringssidan. I en del fall har detta skett i samarbete med jordbruksnämningens husdjursföreningar.

Övrig rådgivning

Även inom andra ämnesavsnitt bedrivs rådgivning inom hushållningssällskapen. Sålunda finns f. n. 29 trädgårdskonsulenter, 25 hemkonsulenter och 10 konsulenter för fiske och vattenbruk.

Helhetskalkyler vid enskilda företag

Det har redan framhållits att ekonomin bör ges större utrymme i intensivrådgivningen inom växtodlingen. Och fråga är om inte ännu ett steg vidare är befogat: en samlad drifts- och produktionsplanering i det enskilda företaget. Med den moderna teknik, som datorerna erbjuder, har rådgivaren i samarbete med jordbrukaren goda möjligheter att ge vägledning i fråga om driftsinriktning och produktionsteknik inom både jordbruk och skogsbruk. I en företagsplanering av denna art bör också övervägas eventuella möjligheter till sysselsättning m. m. vid sidan om det egna företaget. På vissa håll är dylik planering, grundad på företagets egna data, redan en verklighet – dock inte inom hushållningssällskapens ram.

Behovet av fackkonsulenter

Från hushållningssällskapens förbund har uttalats att för täckande av rådgivningsbehovet i landet bör hushållningssällskapen inrikta sig på:

1. Fortsatt utbyggnad av intensivrådgivning i växtodling.
2. Utvidgad grovfoderrådgivning i samarbete med husdjursföreningarna.
3. Ekonomirådgivning i samarbete med driftsbyrån.
4. Utbyggd lokalrådgivning.

Vad punkt 2 beträffar är inriktningen analog med lantbruksnämndernas.

Mot bakgrunden av detta har Hushållningssällskapens förbund bedömt det framtida behovet av fackkonsulenter till:

Växtodling	95
Husdjur	25
Ekonomi	33
Teknik, byggnader	25
Vattenhushållning	50
Skog	10
Trädgård	40
Hushåll	25
Fiske och vattenbruk	12
	<u>315</u>

Om denna rådgivning skulle genomföras inom hushållningssällskapens ram krävs att kostnaden för 100 fackkonsulenter delfinansieras med statliga medel. Det motsvarar ett statligt tillskott på 14 milj. kronor, vilket är 40% av den beräknade kostnaden.

Den statliga rådgivningen

I en rapport från Lantbruksverket 1986 lämnas underlag för anslagsframställning till rådgivning 1986/87. Rapporten innehåller även uppgifter om ambitionsnivån 1988/89.

Lantbruksverket uppger att av samtliga rådgivningsorgan är det endast lantbruksnämnderna som har en samlad kompetens inom biologi, teknik, ekonomi och veterinärmedicin. »Nämndernas kompetens är hög och delvis den enda i sitt slag inom områdena lantbruk – landsbygd, mark och miljö», sägs det. Verket framhåller också, att nämndernas rådgivning av jordbruksutskottet alltför bedöms vara ett av de viktigaste medlen att främja jordbrukets rationalisering.

Lantbruksnämndernas rådgivning är avgiftsbelagd från 1 juli 1984. I initialskedet skulle kostnaderna för densamma med 10 milj. årligen avlastas statsbudgeten. Beloppet har sedermera höjts till 25 milj. I rapporten understryks att avgiftsbeläggningen har skärpt konkurrensen avseende rådgivningen mellan lantbruksnämnderna och jordbruksnäringens egna rådgivningsorgan. Huruvida därmed även avses hushållningssällskapen framgår inte. Det är särskilt i Syd- och mellansverige, som denna konkurrenssituation gör sig märkbar. Lantbruksstyrelsen gör gällande, att av den rådgivning, som näringens organisationer lämnar, är ca hälften knuten till kontrollverksamhet eller ekonomisk och produktionsteknisk service. Endast 5–10% är renodlad konsultverksamhet, främst intensivrådgivning på växtodlingsområdet och, tillägger lantbruksstyrelsen, »denna rådgivning finansieras helt genom avgifter och verkar starkt avkastningshöjande».

Fortsättningsvis anför lantbruksstyrelsen, att den övriga delen av jordbruksnäringens rådgivning är knuten till inköp av produkter och försäljning av produktionsmedel. Syftet med denna rådgivning är att ge konkurrensfördelar, öka försäljningen, kvalitetsstyrning osv. Även privata företag erbjuder lantbrukarna motsvarande tjänster. Lantbrukarna betalar sällan direkt för denna rådgivning. Kostnaderna tas i stället ut via priserna på produkten eller produktionsmedel.

Som svagheter med den avgiftsbelagda rådgivningen anför lantbruksstyrelsen:

1. Förskjutning av efterfrågan från dem, som behöver rådgivning till dem, som har bäst betalningsförmåga.
2. Ökade svårigheter att utnyttja rådgivningen som ett aktivt medel att uppfylla livsmedelspolitikens produktions- och miljömål.
3. Risk för alltför starkt inriktad kommersiell rådgivning.

Mot bakgrunden av det sagda yrkar lantbruksstyrelsen, att staten bör fortsätta sin rådgivning speciellt på följande områden:

1. Basresurs till stöd för lantbrukets utveckling och för myndighetsservice inom samtliga verksamhetsområden.
2. Regional- och glesbygdspolitiskt motiverad rådgivning.
3. Produktionsanpassning.
4. Företagsutveckling.
5. Utveckling av produktionsformer och produktionsteknik.

För verksamhetsåret 1986/87 ställde staten 5 milj. kronor till förfogande för intensifierad rådgivning på miljöområdet, speciellt beträffande växtskydd, växtnäring och alternativ odling. Lantbruksstyrelsen uttalade i anslutning därtill: »Skall den omorientering av livsmedelspolitiken, som påbörjats, fullföljas, måste ytterligare rådgivningsresurser prioriteras för insatser med anknytning till miljö- och naturresursmålet. Frågor som innefattas i detta mål är bl. a. hänsyn till naturvårdens intressen i jordbrukslandskapet, åtgärder i föreningsskänliga områden, alternativa odlingsmetoder, djurskydd och stallmiljöfrågor, antibiotikaanvändning, fodermedelsfrågor, livsmedelskvalitet samt arbetsmiljöfrågor.»

Nämnda rådgivningsinsatser inklusive trädgårds- och rennäringen kostnadsberäknade lantbruksstyrelsen till 80 milj. budgetåret 1986/87, av vilket belopp 25 milj. skulle inhämtas via avgifter och 55 milj. komma från staten.

Kostnaden för rådgivningen 1989/90 har beräknats till samma belopp som 1986/87. Ambitionsnivån har höjts för rådgivning om regionalpolitiska intressen, för produktionsanpassning och för miljöfrågor, sänkts för utveckling av företag, produktionsteknik och produktionsformer samt förblivit status quo för trädgård och rennäring. Antalet årsverken har inte uppskattats.

Den samlade rådgivningen

Förverkligandet av en önskvärd rådgivning i jordbruket kräver enligt hushållningssällskapens förbund 315 fackkonsulenter. Lantbruksverken redovisade verksamhetsåret 1985/86 257 årsverken i rådgivningen för jordbruket. Ambitionsnivån för 1989/90 motsvarar ungefär samma antal.

Hur mycket jordbruksnäringen själv är beredd att satsa undandrar sig bedömning men kan måhända uppskattas till 150–200 årsverken. Emellertid innesluter hushållningssällskapens bedömning en del av de 257 i lantbruksnämnderna. Men även med beaktande av detta är det en imponerande »rådgivningsarmé» som avses att ställas till det krympande jordbrukets förfogande. Kan detta verkligen assimilera hela den rådgivningsarsenal, som erbjuds?

SAMORDNING

Kvalitetskrav

Genom sin uppdelning på flera huvudmän företer dagens jordbruksrådgivning en splittrad bild. Som mest typiskt exempel kan växtodlingen tjäna, där rådgivningen företräds av åtminstone fyra eller fem huvudmän. Orsaken härtill är att söka på mer än ett håll. Det statliga ingreppet 1967 ledde bl. a. till att lantbruksnämnder och hushållningssällskap nu arbetar med i stort sett samma tekniska och ekonomiska frågeställningar i växtodlingen. Teknisk växtodlingsrådgivning utövas även av jordbrukets branschorgan och av privata företag m. fl. Gemensamt för samtliga är att jordbrukaren i slutskedet får svara för kostnaderna – något olika i de skilda fallen. Försäljningsföretagens kostnader för rådgivningen tas ut via produktpriserna. Det är därför i själva verket så, att den bonde som använder sig av sällskapens eller lantbruksnämndernas avgiftsbelagda rådgivning dess-

utom får via inköp av produktionsmedel från egna föreningar eller från privata företag bidra till av dessa bedriven rådgivning, även om den inte utnyttja.

Liknande gäller inom husdjurskötseln, här på sina håll komplicerat av att både hushållningssällskap och lantbruksnämnder strävar efter samarbete med husdjursföreningarna avseende bl. a. projekt inom grovfoderrådgivningen.

Det kan knappast bestridas, att stark uppsplittring i allmänhet är förenad med högre kostnader. Det accentueras av att risken för överkapacitet är större och effektiviteten lägre. Därmed inte sagt, att en på flera huvudmän uppdelad rådgivning måste vara kvalitativt underlägsen. Konkurrens inom rimliga gränser bör därför inte okritiskt avvisas. Den kan bidra till vidmakthållande av kvaliteten. Splittringen är ett faktum, med vilket svenskt jordbruk nog får leva vidare. Varje huvudman bevakar sitt revir och lämnar inte något från sig – även om det skulle vara befogat ur både lämplighets- och kostnadssynpunkt.

Så t. ex. skulle vad hushållningssällskap – husdjursföreningar beträffar, utfodringsrådgivningen mycket väl kunna förankras i sällskapen och utövas under föreningarnas medinflytande. Vid utbyggnad av sällskapens ekonomirådgivning kunde utfodringen då bli föremål för en grundligare ekonomisk analys.

Ett fall där det åtminstone teoretiskt borde vara möjligt att åstadkomma en omfördelning är lantbruksnämnderna kontra hushållningssällskapen. I båda organisationerna arbetas med flera varandra närliggande eller identiskt lika uppgifter. Den kan under dylika förhållanden ligga nära till hands, att ett ämnesområde – helt eller till huvudsaklig del – bör byta huvudman. Det skall i så fall ske med den oavvisliga målsättningen, att uppgiften placeras i det organ, som är bäst avpassat därför. Prestigehänsyn måste lämnas åt sidan – bonden, jordbruket, dess livsvillkor och framtida utvecklingsmöjligheter skall ställas i förgrunden.

Jordbruksrådgivningen får inte bli ett självändamål, det bör än en gång understrykas. En kvantitativ riktig avvägning måste följas av högt ställda kvalitetskrav. Rådgivningen måste kontinuerligt anpassas till förändringar i produktionsinriktningen. Inte minst i nuläget med överskott på spannmål måste stor uppmärksamhet ägnas åt produktkvalitet och dess beroende av handelsgödsel och kemiska bekämpningsmedel. Därtill kommer att en betydande del av spannmålsarealen måste utnyttjas för annan produktion.

